

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД У САТАНОВІ

Стаття присвячена результатам археологічних досліджень на території середньовічного містечка Сатанів. Під час робіт було відкрито фрагмент оборонної башти міських укріплень та фрагмент замкової башти. Крім цього, на території міста зафіксовано поселення Київської Русі та знайдено матеріали черняхівського періоду.

Ключові слова: замок, оборонні споруди, давньоруське поселення, черняхівська культура.

Початок вивченню Сатанова був покладений відомим дослідником Поділля, священиком Є. Сіцинським. У праці «Археологическая карта Подольской губернии» представлений на XI археологічному з'їзді у Києві в 1899 р., та опублікованій у 1901 р. у Працях з'їзду, дослідник звертає увагу на Сатанівський замок. Є. Сіцинський повідомляв: «С с.-в. сторони местечка на високої горі над рч. Збручем возвышаются остатки бывшего здесь замка. Местность эта, называемая *Замчыськом*, занимает около десятины. Замок, как видно, имел форму пятиугольника. Со стороны Збруча и с некоторых других сторон сохранились еще стены с полуразрушенными башнями. Высота стен в некоторых местах достигает 5 саж. При толщине в 3 арш. Въезд в замок был устроен со стороны местечка через каменный, на арках, мост, отчасти сохранившийся поныне. Кругом стен внутри земляные валы, под которыми есть погребка; входы в них сделаны из башен. Кругом местечка некогда были также стены; следы их еще кой-где сохранились. С ю.-з. стороны местечка сохранилась башня, через которую были устроены главные въездные ворота» [9,201]. Будівництво замку в Сатанові Є. Сіцинський пов'язує з родом Одровонжів та відносить його до XV ст. [10, 43] Дійсно у 1431 році Сатанів надається Ягайлом Петру Одровонжу, а актом від 23 листопада 1436 року поселення отримує статус містечка [2,331-332] з привілеями і повинностями, що в таких випадках надавалися містам.

Однак перша письмова згадка про Сатанів датується 3 (12) березня 1404 р., в який Сатанів грамотою короля Владислава II Ягайла жалується разом з навколишніми селами шляхтичу Петру Шафранцю (6, 327). Головною умовою жалування було надання, при потребі, у королівське військо 6 сулиць (пikінерів) та 12 стрільців (2, 327-328). Невдовзі після отримання Сатанова Петром Шафранцем, містечко викупає великий князь литовський Вітовт за 1000 кіп «широких» (празьких) грошей. Вітовт володіє Поділлям і Сатановом зокрема, до самої смерті, 27 жовтня 1430 р. (4, 86). Скоріш за все, на той час Сатанів був вже укріпленим містом з замком, оборонні споруди якого, мабуть, добудовуються Вітовтом (як і в багатьох інших пограничних поселеннях) для підсилення обороноздатності Поділля. З 1523 року Становим володіють Тарновські, а з середини ХУІ ст. – Сенявські, які розширюють і модернізують замок [1,271-273]. Для підсилення колонізаційних процесів у світлі постійної військової загрози король був змушений надавати містам податкові привілеї. По тій же причині статус міста або містечка зі всіма його привілеями надавався Коронаю або Великим князем тільки тим поселенням які мали замок і міські оборонні споруди, куди могло сховатися місцеве населення. Історик Михайло Грушевський у передмові до книги Архів південно-західної русі перераховує понад два десятки набігів татар і турків на Поділля відомих у джерелах ХУ-ХУІ ст. (5, 64-66). На цьому переліку дослідник зупинився докладно, щоб проілюструвати: «...какою тревожною, беспокойною жизнью жило населения Подолья; хотя не все области ее подвергались разорениям во время каждого набега, но весть о татарах повсюду производила панику, побуждая население бросать жилища и скрываться в разные трущобы.» (5, 66). Так, для Сатанова (разом із Ровом), відомий податковий привілей від Жигімонта I датований 17 березня 1532 р. Цим привілеєм населення містечок на вісім років звільнялося від сплати податків [6, 63-64]. У 1561 р. пільги мешканцям надають господарі містечка – Ян Кристоф Тарнавський і його дружина Софія, а у 1566 р. їх підтверджує король [10, 44]. Вірогідно саме податковий імунітет, а також вигідне місцерозташування та міцні укріплення сприяли тому, що у ХУІ ст. Сатанів стає значним економічним осередком, оскільки стояв на транзитному шляху на Волинь, Галичину, до Білорусі, Литви, Корони та інших держав [8,30.]. Є. Сіцинський, наприклад, простежує динаміку чисельності ремісників: 1565 – 15 чол., 1578 – до 50 чол., 1583 – 58 чол. [10,44], яка вказує на розвиток і розквіт міста. Одна з владелиць міста – Катерина Сенявська у 1641 р. за згодою короля возвела містечко у статус міста та вдруге (?) надала йому магдебурзьке право. При цьому

право призначати війта, як і останнє слово у суді, вона залишала за собою. За цей привілей на мешканців Сатанова лягала повинність будівництва та утримання у належному стані міських укріплень, а також постачання їх артилерією та бойовими припасами [11,896].

Коли був споруджений замок і міська оборонна система точно сказати без археологічних досліджень неможливо, але найстарішою, за думкою архітекторів є кругла вежа (середина XV ст.), що розташована у середині замку в південно-східній його частині. До неї примикають з північно-східного боку залишки земляного валу. На думку Є. Пламеницької перший сатанівський замок вже існував у XIV ст. але був дерев'яний [7,198]. М. Петров припускає будівництво замку не раніше другої половини XV-початку XVI ст. [8, 30]. На плані Ф. фон Міга 1793 року автор точно передає абрис міської фортеці та замку (рис. 1). В'їзний вузол фортеці був підсилений трьома баштами, в місті розташовувалися три церкви, синагога, торговельна площа, житлова забудова, на р. Збруч поблизу в'їзної брами показано греблю із млинами. Замок зображений чотирикутним із внутрішньою забудовою. При накладанні плану Ф. фон Міга на сучасну супутникову карту ми бачимо, що плани майже співпадають, але неясно чому замок зображений чотирикутним, хоча на плані і за описом Є. Сідинського, він зазначається п'ятикутним (рис 2). Зараз від нього збереглися тільки дві п'ятикутні башти із фрагментами мурів. У довіднику-каталозі «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» [7,198] замок також зображений п'ятикутним (рис. 2). У записках данського посла Юста Юля, що супроводжував російського царя Петра Першого в його подорожі і з яким він посетив Сатанів в 1711 році відзначено Сатанів, як добре укріплене місто і фортеця [12.]

Оскільки на території замку ніколи не проводилися археологічні дослідження то першою задачею було перевірити культурні нашарування і визначити за можливістю їх хронологію. Відмітимо, що поруч з територією замку з кінця XIX ст. довгий час знаходився цукровий завод і всі відходи з нього (вапнякова щебінка, жмих з відстойників) зсипалися і зливалися на внутрішню площадку замку.

На площі замку було закладено три траншеї.

Перша траншея була закладена у південній частині замку розміром 10,0 x 2,0 м. Орієнтована південь-північ. Дослідження стратиграфії траншеї показали, що до глибини 1,5 м під дерновим шаром йшов щільний шар щебінки (відходи цукрового заводу) які перемежувалися з прошарками сірого ґрунту. На глибині 1,6 м у темному сірому шарі було зафіксовано вимостку з каміння на глинистому розчині, яка у південній частині закінчувалася канавкою 0,15 м завширшки. Можливо це залишки бруківки замку XVIII –XIX ст. Знахідок не траплялося.

Друга траншея (шурф) розміром 3,5x4,0 м закладена біля круглої башти з зовнішнього боку (недокопана). Під товстим шаром сучасного сміття на глибині 0,7 м зафіксовано фрагмент кам'яної кладки з бутового каміння на вапняно-пісчаному розчині, що уходила у південно-східну та північно-західну стінки (рис. 3). Докопана до глибини 1,6 м. Можливо, що це відкритий фрагмент міського муру який на старих картах примикав до круглої башти.

Найцікавішою була третя траншея розміром 5,5x2,2 м (рис. 4-7) закладена в 20,0 м від східної башти замку вздовж муру.

Стратиграфічна колонка у всіх стінах траншеї майже однакова (рис.5). Під верхнім шаром будівельного сміття і щебінки, що лишилися від цукрового заводу було зафіксовано культурні нашарування кінця XVII – XVIII та невелику кількість матеріалів XIX ст. Під будівельним сміттям йшов товстий шар відходів цукрового заводу (жмиху) щільного коричневого кольору без знахідок до 0,8-1,3 м завтовшки. Мабуть, на територію замку зливали цей жмих з відстійників цукрового заводу. Під шаром жмиху йшов рихлий сіруватого кольору культурний шар, щільно насичений залишками матеріальної культури кінця XVII-XVIII ст. Цей культурний шар у південній частині траншеї покривав кам'яну споруду № 1. (рис.5). Він був мішаний з прошарками каміння, глини. Під ним фіксувався більш щільний шар бурого кольору. Материк проявився на рівні 3,2-3,4 м. Материкова глина в південній частині траншеї за вимосткою переходила в напрямку півночі у скальну основу.

Культурний шар вмщував в себе велику колекцію артефактів кінця XVII-XVIII ст., більшість з яких належала фрагментам керамічного посуду (рис. 9-11). Це, в основному, тонкостінні світлоглиняні, червоноглиняні і димлені горщики, що мали прямостоячі з заокругленим краєм вінця 2,0-2,5 см заввишки, покати опуклі плічка, плоскі з легким канелюром зовні ручки, котрі іноді мали в місці притискування нижньої частини до тулубу пальцеві вдавлення (рис.9,7). Перехід вінця до плічок зсередини оформлений у вигляді кута (рис.9,1,9; 10,1,3-4,9,11). Іноді кут буває заокруглений (рис. 11,5-6,8) або з виступом (рис. 9,10;10,2,11). В місці стику придонної частини з денцем найчастіше знаходиться утор (навскіс зрізаний стик), що взагалі характерно для української кераміки XVIII ст. Іноді над утором трапляється глибоко прокреслена горизонтальна лінія, що оперізує горщик. Орнаментовані зовні по вінцях, шийці, плічках і іноді тулубу червоно-брунатою

фарбою (рис. 9,1; 10, 2-4,6). Деякі орнаментовані білою глиною (рис.10,5). Частина з них має крайкування зеленою або жовто-коричневою поливою (рис. 9,9-10). Димлені горщики орнаментовані в основному лощінням (10,1,8,11) та горизонтальним рифленням по вінцях і плічках (рис.9,9,10;10,10). Звертають на себе увагу горщики з ребром на плічках, яких знайдено небагато (рис.10,6,10). Вони знаходять собі аналогії з заповнення підземної господарчої споруди на Ринковій площі у Хмільнику, що датується, за монетою Анни Іоанівни 1736 року чекану, серединою – другою половиною XVIII ст. [2, 80-81]. Привертає увагу тонкостінний горщик орнаментований червоно-брунатною фарбою по вінцях і плічках як і інші горщики XVIII ст., але за конфігурацією профілю він не ототожнюється, мабуть, і з горщиками початку XVII ст. (рис. 9,6). Крім горщиків багато було знайдено світлоглиняних макітер різних розмірів, розписаних по вінцях червоно брунатною фарбою(рис. 9,2-4). Іноді траплялися й димлені макітри, що були прикрашені поглибленими горизонтальними лініями у верхній частині тулубу. Знайдено небагато глеків і всі вони мають невелике потовщення на горлі (рис.9,8;10,7). Звертають на себе увагу глибокі червоноглиняні миски, в основному, великого діаметру (29,0-32,0 см), що мають характерне ребро в місці переходу верхньої частини до нижньої і трохи випуклу нижню частину (рис.12). Прикрашені вони зазвичай підполивним розписом зсередини (рис. 12,1). Деякі прикрашені зсередини фляндруванням (рис. 12,2). Також трапляються фрагменти кухлів та посудин для суспільного приготування їжі, покритишки для горщиків (рис.9,5), небагато скляних виробів гутного виробництва, невеликі фрагменти кахель з рельєфним орнаментом, а також дрібні фрагменти червоноглиняних люльок, що датуються в основному кінцем XVII-XVIII ст.. З залізних виробів багато цвяхів різної довжини, пряжки, двірні скоби та багато предметів невизначеного призначення з-за їх поганої збереженості. Цікавою є знахідка біля 30 заготовок для великих точильних каменів, мабуть, для ремісничого використання. У культурних шарах траншеї матеріалів раніше XVII-XVIII ст. не траплялося.

У квадраті 1 на глибині 1,5 м від поверхні відкрито споруду № 1, що перетинала траншею поперек і являла собою фрагмент входу у башту? за конструкцією подібній до східного бастіону замку, який знаходиться на поверхні (рис.4-7). Стіни входу 1,1 м завширшки розходилися до виходу під кутом 35°. На відстані 0,8 м від зовнішнього краю у стінах входу на глибині 2,9 м знаходилися виїмки-пази для двірної рами які опиралися на дерев'яну або кам'яну лагу порогу 0,2 м завширшки (рис.4;5). Таки ж пази були зроблені і в вертикальному напрямку (рис.6). Перед порогом на всю ширину стінок входу знаходилася вимостка з плаского каміння на глиняному розчині (рис.4). За порогом, у середини споруди фіксувалася глинобитна підлога, що знаходилася на 0,1-0,15 м вище вимостки перед входом. Споруда викладена з трохи підтесаного каміння на вапняно-піщаному розчині. Її стіни, мабуть, були потиньковані. Можливо, ця споруда відноситься до більш раннього періоду будівництва замку, коли замок ще не був модернізований й розширений під час володіння ним Сенявськими у другий половині XVI ст. [1, 272], або відноситься до внутрішнього муру замку, що був перебудований у 20-х роках XVIII ст.

Крім досліджень на території замку було проведено охоронні роботи у дворі садиби по провулку Ремісничому, 4 (рис. 8). За повідомленням власника присадибної ділянки М.В. Шкорбатюк під час викопування зливної ями у південно- східній частині двору (навпроти в'їзду) господарем були виявлені рештки кам'яної кладки та культурних нашарувань доби пізнього середньовіччя.

Дослідження проводилися в межах закладеної ями – 1,9x2,2 м (рис.8). Яма під квадратної форми, орієнтована кутами приблизно за сторонами світу. Глибина ями -1,7 – 1,8 м від сучасної поверхні. На глибині – 0,45 – 0,6 м у ямі було відкрито фрагмент кам'яного муру округлої форми. Мур виходить із сх. стінки ями на північ і приблизно по середині входить у зх. стінку. Відкрита не вся ширина муру оскільки господар не дозволив виходити за межі ями, однак реконструюється внутрішній діаметр споруди, який складає приблизно 20,0 м. Кладка споруди кам'яна на вапняно-піщаному розчині. Для уточнення стратиграфії та встановлення глибини фундаменту споруди вздовж муру було закладено траншею шириною 0,5 м, що була заглиблена до рівня -2,5 м від сучасної поверхні (роботи було припинено на вимогу господаря). Виявлена споруда корелюється із місцем розташування однієї з оборонних башт Сатанова на карті Ф. фон Міга 1793 року (рис. 1).

Заповнення в середині об'єкту мішане – ґрунт сірий, рихлий із лінзами вапна, жовтуватими прошарками суглинку. В усій стратиграфічній колонці спостерігається насиченість уламками каміння. Складається враження, що засипка об'єкту проводилася під час нівелювання поверхні під будівництво, оскільки нижче, на глибині 2,0-2,5 м ґрунт йшов більш щільний і менш насичений як знахідками, так й камінням (поступова природня засипка).

У заповненні споруди виявлено багато фрагментів керамічного (горщиків, покритишок, мисок, глеків, макітер) і скляного (штофів, пляшок, склянок, чарок) посуду широко датованого кінцем XVII – XVIII ст. та поодинокі фрагменти кераміки XIX ст., багато кісток тварин, фрагменти цвяхів і інших залізних предметів поганої збереженості. Асортимент посуду в основному ідентичний колекції зібраної на замку у траншеї № 3.

Найбільша кількість посуду відноситься до горщиків, що поділяються на дві основні групи: димлені і світлоглинні. Обидві групи тонкостінні, тісто з домішкою піску. Мають прямостоячі вінця трохи відхилені назовні, округлі. Оскільки це засипка провалин під час рівняння поверхні, цілих форм нема, більшість посуду подрібнена. Невелика кількість трапляється фрагментів глеків, тарілок та дрібного столового посуду. Теж саме можна сказати й про скляний посуд, який загалом датується також в основному XVIII ст. (рис. 13). Переважає пітний посуд зі слідами від понтій на денцях. Це конично розширені до верху стопки на піддоні (рис.14). Деякі денця мають защипи-наліпи по краю денця. Горлишка пляшок нерівні, іноді прикрашені валиком під верхньої частиною горла.

З метою виявлення культурних нашарувань центру міста на території присадибної ділянки по вул. Базарна площа, 26, яка знаходилася на підвищенні скального виступу над міською в'їзною баштою, була закладена траншея № 1 розміром 4,0 x 2,0 м. До глибини 0,35 м залягав орний шар. Нижче, до материкового суглинку, що знаходився на глибині 1,4-1,6 м, йшов мішаний бурувато-сірий рихлий шар в якому траплялися фрагменти різночасового керамічного посуду, уламки пічини, кістки тварин. У цій траншеї було відкрито дві споруди, що уходили у східну і західну стінки траншеї.

Споруда 1 (рис. 8) виявлена на глибині 0,8 м від сучасної поверхні. Дно зафіксовано на глибині 1,5 м. Заповнення складалося з шару сіро-бурого ґрунту з прошарками органічних решток і включенням фрагментів печини. З південного боку в профілі західної стінки фіксуються ледве помітні сходи у споруду вирізані у передматеріку. У шаруватому прошарку бурого кольору 0,2 м завтовшки, що опускався линзою в споруду і під ним знайдено основну масу знахідок. Це фрагменти горщиків кінця XII-XIII ст. (рис.15,1) та перстень виготовлений з мідного сплаву. Каблучка товстостінна, діаметром 2,7 см, із округлим, цільнолитим із каблучкою щитком розмірами 1,3x1,4 см, по обидва боки щитка округлі розширення. Знайдено також фрагменти горщиків, керамічної сковорідки і покришки XV – XVI ст..

Споруда № 2 (рис.8) виявлена у кв. 1 під розвалом пічини. Виходить зі сх. стінки на 0,4 – 0,65 м. Глибина виявлення -0,9 м. Заповнення: сірий мішаний ґрунт з домішками вугликів, дрібних фракцій глини, печини. Заповнення опускається у материк на глибину 2,0 м від поверхні. В заповнені споруди у перемішаному стані виявлені різночасові рештки матеріальної культури. Більшою мірою представлені фрагменти ліпного та гончарного посуду черняхівського часу (рис.15,2-3,8-14), один з яких орнаментовано дрібними насічками. Також виявлено фрагменти горщиків кінця XII-XIII ст. вкритих зовні білим ангобом (рис.15, 4-6) і доби пізнього середньовіччя (рис.15,7).

На нашу думку, це підвищення за своїми топографічними характеристиками могло бути поселенням (городищем?) киево-руського часу якому передувало поселення черняхівської культури. Вірогідність цієї думки підтвердять, або спростують подальші археологічні дослідження.

Таким чином археологічні розвідкові роботи на території замку і міста дали досить цікаві результати щодо фортифікації пізньосередньовічного міста і замку.

Розкопані на території подвір'я замку залишки кам'яної башти, що знаходилися на відстані 3,0-4,0 м від зовнішнього північного муру замку дозволяють припустити існування більш ранніх оборонних споруд і підтверджують історичні дані про розширення площі замку у XVI-XVII ст.. Якої була на той час конфігурація і площа замку покажуть подальші археологічні дослідження.

Відкриття залишків оборонної башти міської фортифікації, зафіксованої на плані Ф. фон Міга, підтверджує висловлення Юста Юля про добре укріплене місто у 1711 році.

Виявлення на теренах міста поселень давньоруського та черняхівського часів дають нові дані для топографії заселення міста у ці періоди.

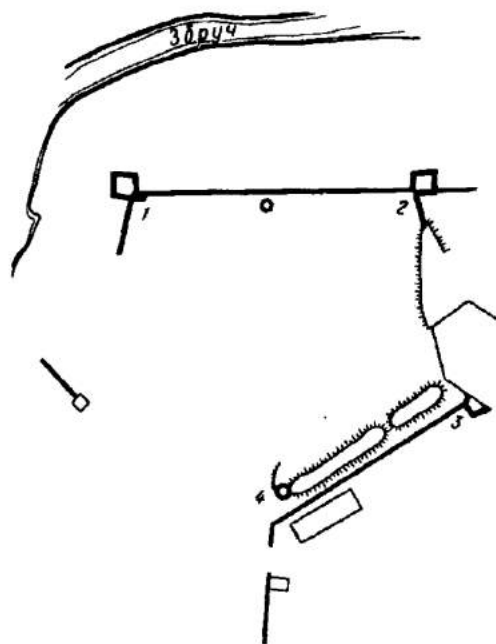
Список використаних джерел і літератури.

1. Андрій Івченко, Олександр Пархоменко. Україна. Фортеці, замки, палаци. Путівник. – Київ, «Картографія», 2010. – С. 271-273.
2. Архив Юго-западной России издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Часть восьмая. – Том II. – Киев: Типография Императорского Университета св. Владимира, 1894. – 497 с.
3. Виноградська Л.І., Виноградська Я.О. Науковий звіт про археологічні дослідження на території м. Хмільник у 2015 році // НА ІА НАНУ.-2016 (польовий комітет). – С.80-82.
4. Городоччина туристична: путівник. – Хмельницький, 2010. – 160 с.
5. Грушевский М. Заселение юго-восточного Подолья в XV и начале XVI в / М. Грушевский // Архив Юго-западной России издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Часть восьмая. – Том I. – Киев: Типография Императорского Университета св. Владимира, 1893. – С. 32 – 74.

6. Жалованная грамота короля Владислава Ягайла II П. Шафранцу на потомственное владение Сатановым, Зиньковцами, Н. Мукаровым и Чесью с принадлежащими к ним селами. 3 марта 1404 г. // АЮЗР. – Ч. VII. – Т. I. – К., 1893.
7. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР». – Издательство Будівельник, Киев, 1986. – Т. 4. – С. 198.
8. Петров Микола. Сатанів XV–XVIII ст.: заснування, соціально-економічний та історико-топографічний розвиток // Хмельниччина: Дивокрай. — 2004. — № 1—2. — С. 30.
9. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI археологического съезда в Киеве (1899) / Под. ред. Графини Уваровой и С. С. Слущкого. Т. I. – Москва: Тип. Г. Лиснера и А. Гешеля, 1901. – С. 197-354.
10. Сіцинський Є. Оборонні замки Західного Поділля. XIV – XVII ст. (історично-археологічні нариси). – Київ: Друкарня Української Академії наук, 1928. – 99 с.
11. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Приходы и церкви Подольской епархии. – Выпуск 9. – Под редакцией священника Е. Сицинского. – Каменец-Подольский: Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – XXIII, 1064, 175 с.
12. Юст Юль. Записки датского посланника в России при Петре Первом. – 2001. (текст воспроизведен по изданию: Лавры Полтавы. М. Фонд Сергея Дубова (перевод Щербачева Ю. Н. 1899), <http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Jul/frameset10.htm> -

Рис. 1. Сатанів на карті Ф. фон Міга (1779 – 1782 рр.)

Замок в пгт Сатанове. Генеральный план:
1— западная башня; 2— северная башня; 3— восточная башня; 4— древняя круглая башня.

Старкович - каталог
"Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР"
редакторы Л. В. Довгокон, Э. А. Потторжанин, Г. Л. Печкозаренко
Издательство "Будівельник", г. Киев, 1986 год, 4 том

Рис. 2. Сатанів. План фортеці за «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР». – Издательство Будівельник, Киев, 1986. – Т. 4. – С.

Рис.3. Замок. Шурф 1(траншея 2). Вид на північно-східну стінку.

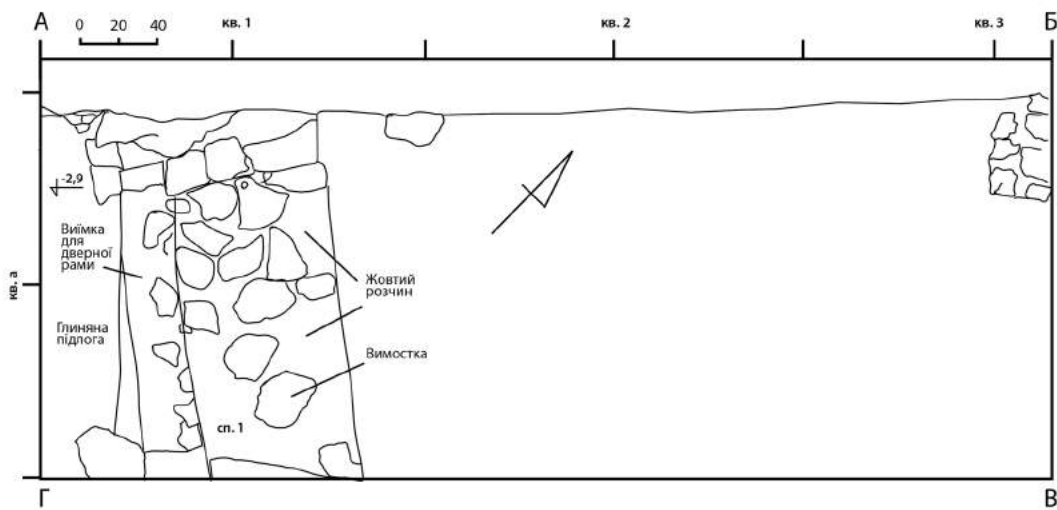

Рис.4. Замок. Траншея 3. План на материку.

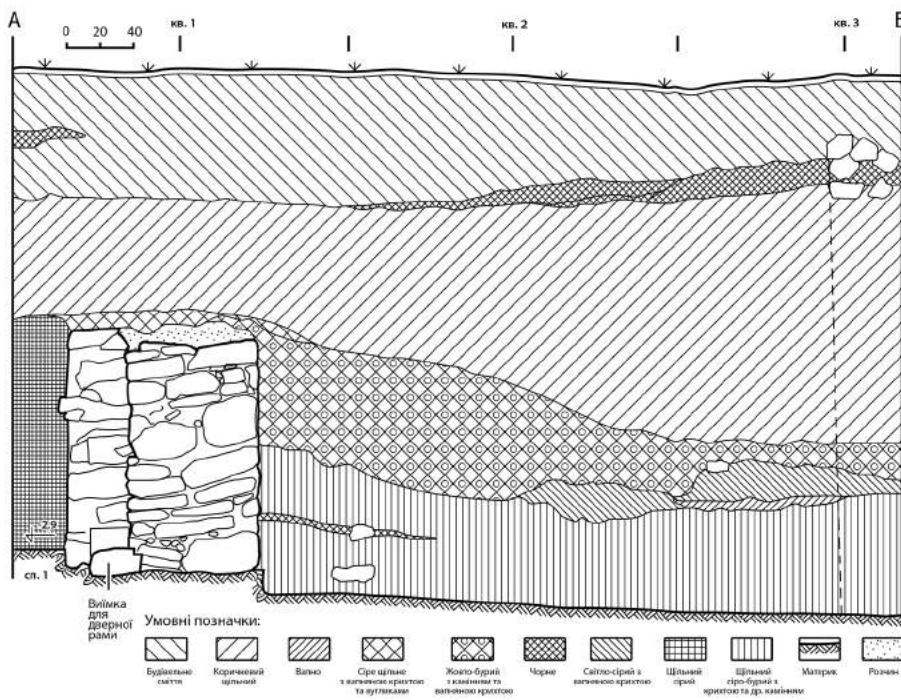

Рис.5. Стратиграфія північно-західної стінки тр. 3.

Рис. 6. Замок. Тр.3.
Вид на північну частину входу башти.

Рис. 7. Замок. Тр.3.
Вход споруди1 (башти). Вид зверху.

Рис. 8. Місто. Пров. Ремісничій, 4. Міська оборонна башта. Вид з південного заходу.

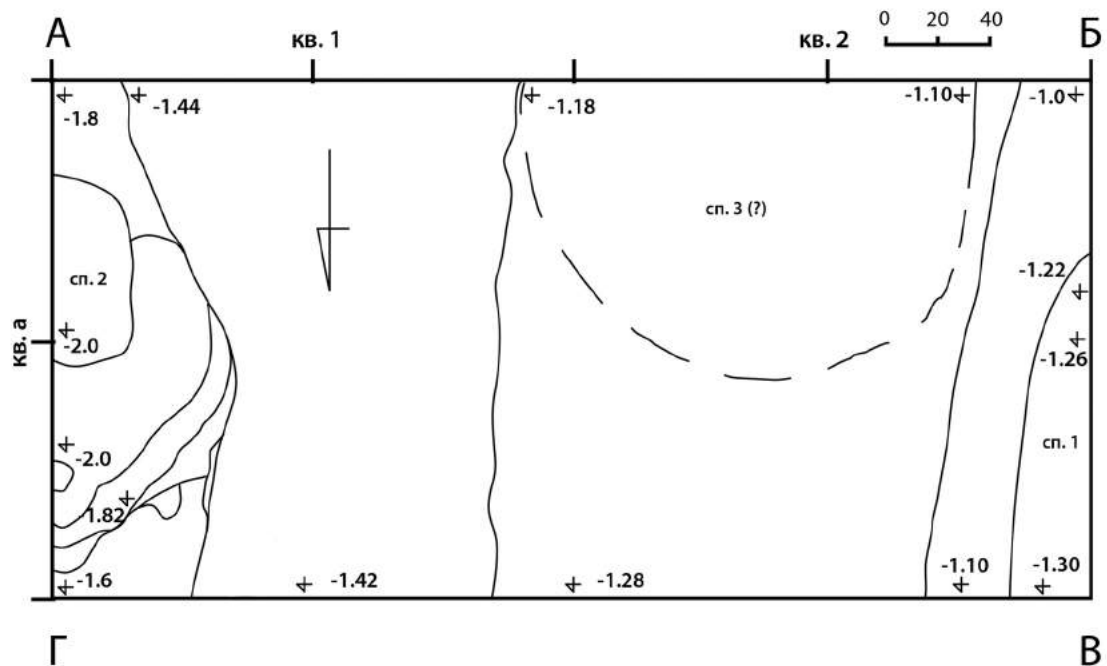

Рис. 9. Місто. Базарна площа, 26. Траншея 1. План на материк (відмітка -1,42). м.

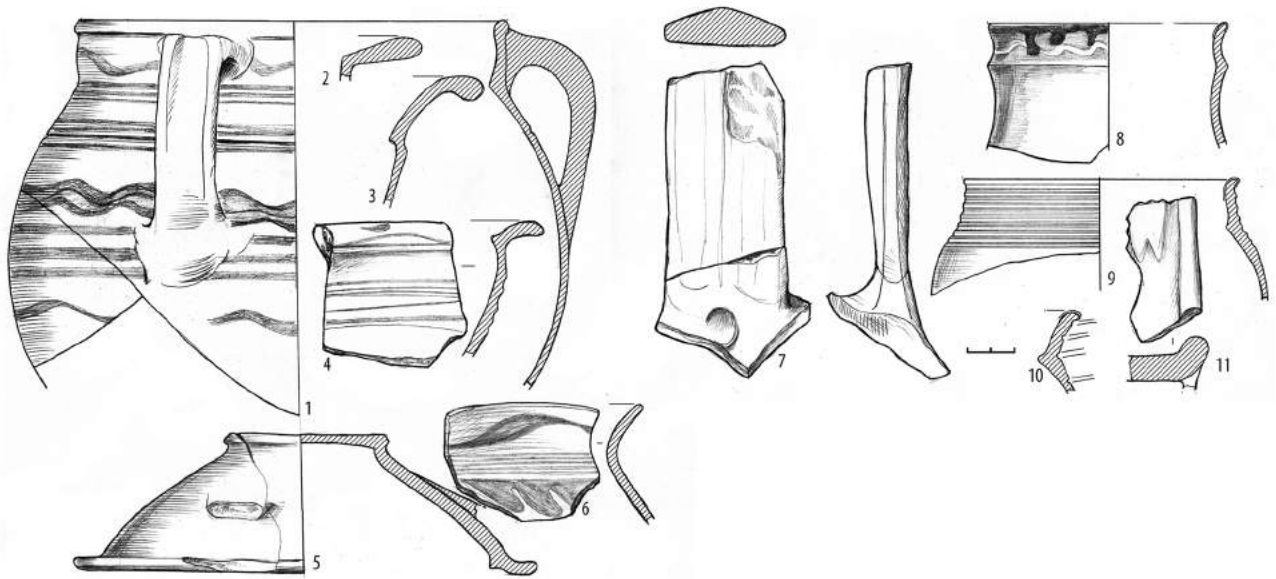

Рис. 10. Кераміка з засипок тр.3 на замку і башти на пров. Ремісничому 4 у місті.

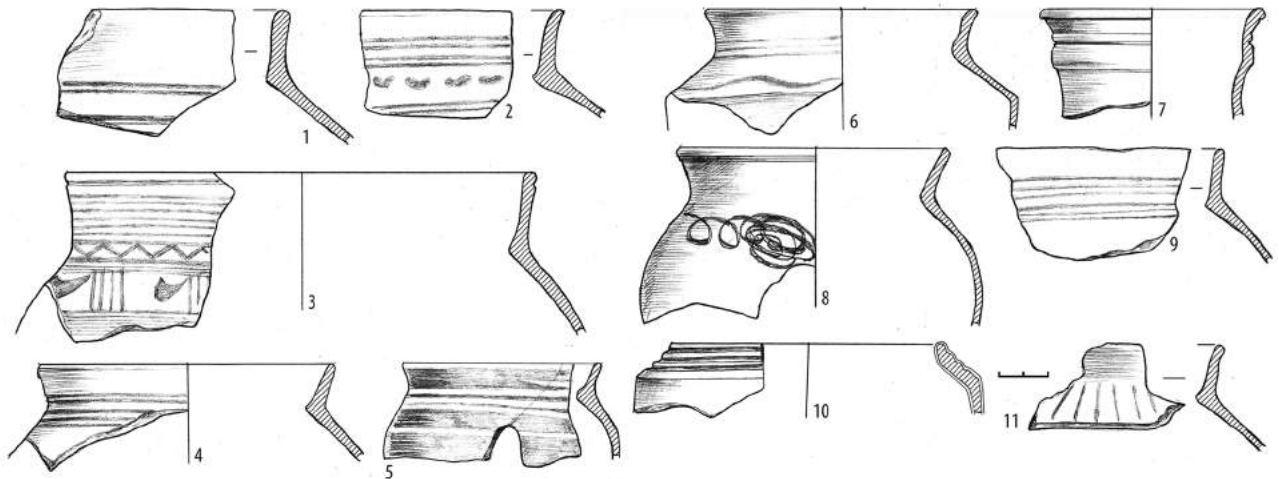

Рис. 11. Кераміка з засипок тр.3 на замку і башти на пров. Ремісничому 4 у місті.

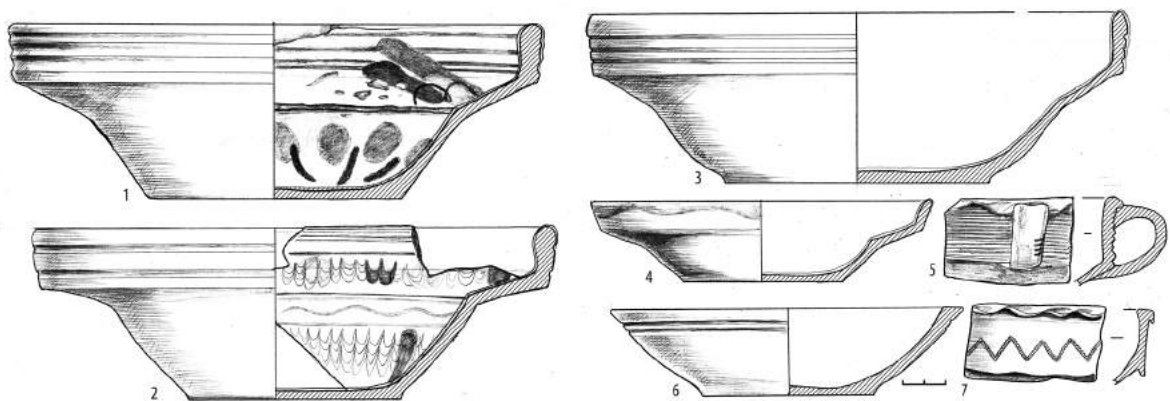

Рис. 12. Знахідки з засипок тр.3 на замку і башти на пров. Ремісничому 4 у місті.

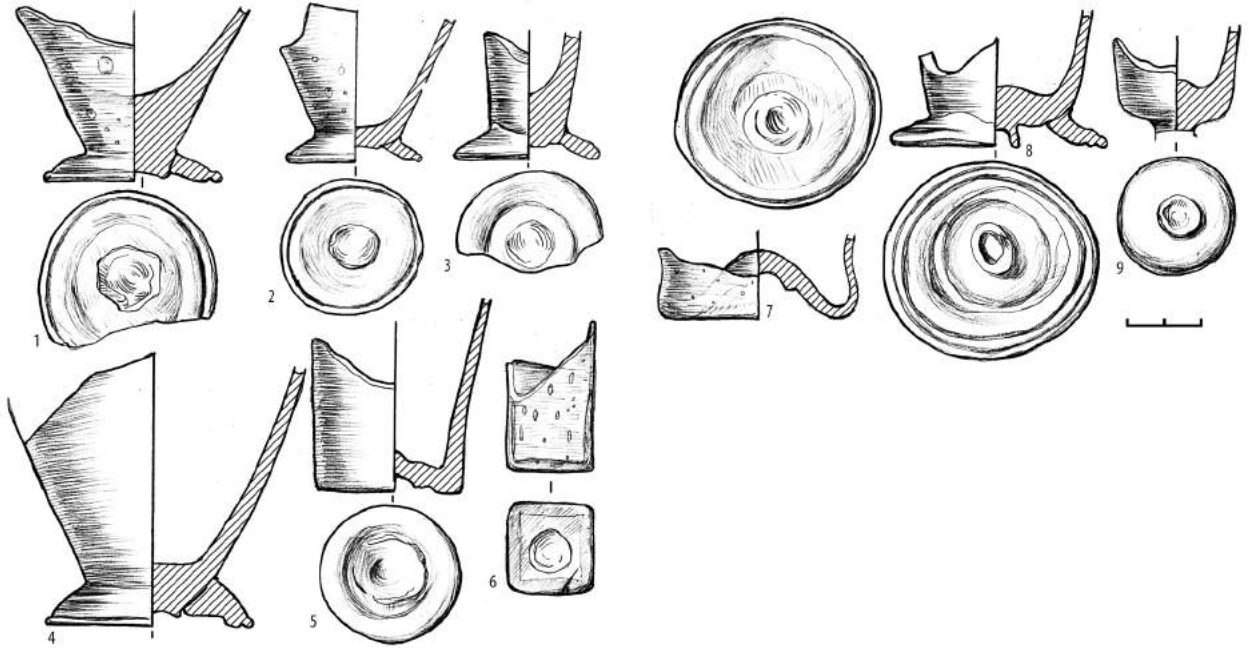

Рис.13. Скляні вироби з засипки тр. 3 на замку і башти по вул. Ремісничої 4.

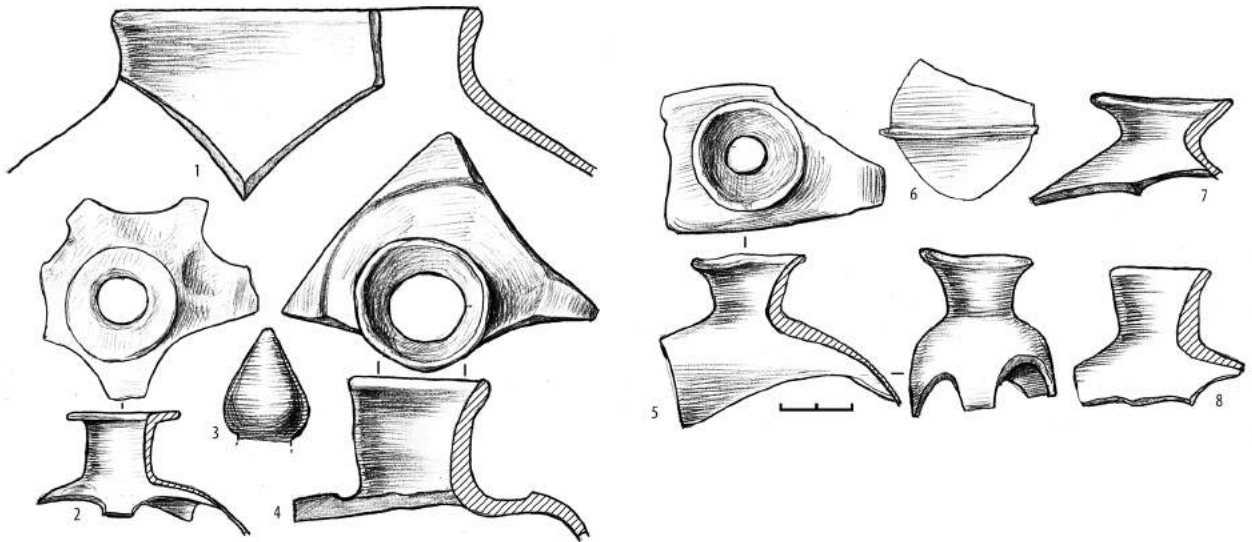

Рис. 14. Скляні вироби з засипки тр. 3 на замку і башти по вул. Ремісничої 4.

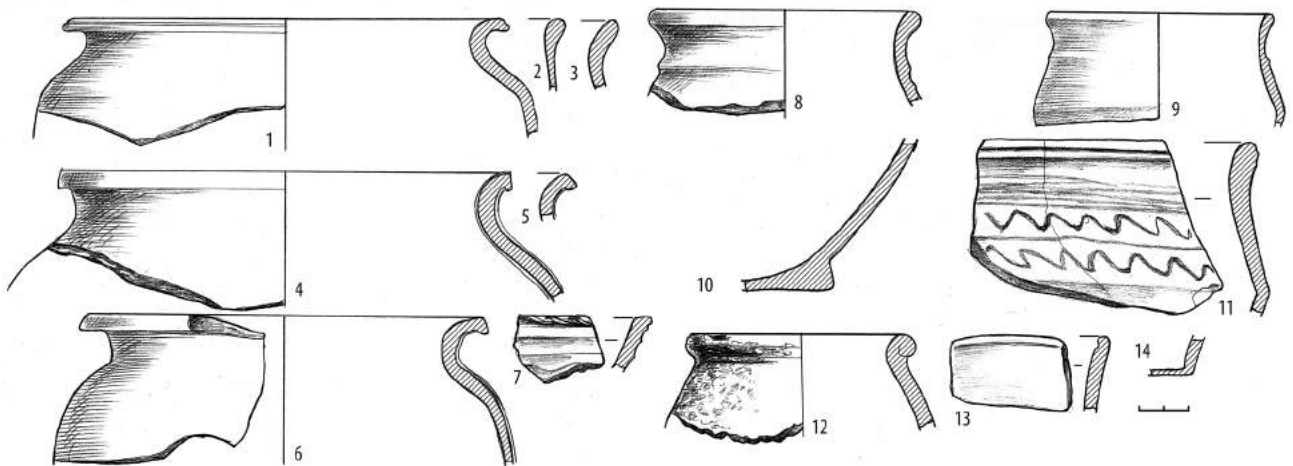

Рис.15. Місто. Базарна площа, 26. Траншея 1.